

DEILBHÍOCHT AN BHRIATHAIR

TÉARMAÍ A BHAINNEANN LEIS AN mBRIATHAR

14.1 Tá foirmeacha éagsúla ag beagnach gach briathar, agus aicmítear iad de réir modha, aimsire, uimhreach agus pearsan.

Modhanna

14.2 Is é is brí le modh grúpa d'fhoirmeacha briathartha a léiríonn (astu féin nó trína gcomhthéacs) an gníomhú briathartha a bheith á ordú nó fíorasach nó mianaithe nó faoi choinníoll, nó hipitéiseach ar bhealach éigin eile. Ach ní i gcónaí a fhreagraíonn modhanna na Gaeilge don sainmhíniú sin.

14.3 Is iad seo modhanna na Gaeilge agus a gciall:

• **an modh ordaitheach (an t-ordaitheach)** a léiríonn ordú nó achainí go hiondúil: **tóg é**; **scaoiltear mé**.

• **an [modh] tascach** a léiríonn an gníomhú a bheith fíorasach: **tháinig sé**.

• **an [modh] coinníollach** a léiríonn go hiondúil gur gníomhú coinníollach atá ann: *dá rachfá rachainnse*.

• **an [modh] foshuiteach** a léiríonn guí: *go dtaga do ríocht*; nó gníomhú nach ndeirtear go díreach a bheith fíorasach: *d'imigh sé sula bhfeicfí é*.

Aimsirí

14.4 Tá fo-ghrúpaí foirmeacha ag cuid de na modhanna ar a dtugtar aimsirí. Is é rud é aimsir foirm bhriathartha nó grúpa d'fhoirmeacha briathartha a léiríonn am ar leith. Tá trí shórt ama i gceist, am láithreach, am caite agus am fáistineach. Is gnách go gciallaíonn **am láithreach** an pointe ama a ndeirtear an abairt; **am caite** pointe ama roimhe sin; **am fáistineach** pointe ama ina dhiaidh. Níl na fo-ghrúpaí aimsire seo ach ag an tascach agus ag an bhfoshuiteach.

14.5 Seo iad aimsirí an táscaigh agus a mbrí

- **an aimsir láithreach** am láithreach (pointe ama): **feicim** *anois iad*.
- **an aimsir chaite** pointe ama san am atá caite: **rith** *sé*.
- **an aimsir fháistineach** pointe ama san am atá le teacht: **tiocfaidh** *Somhairle anocht*.
- **an aimsir ghnáthláithreach** uimhir éiginnte de phointí ama in am caite agus in am

fáistineach: **tagann** *an galtán gach lá*.

• **an aimsir ghnáthchaite** uimhir éiginnte de phointí ama san am atá caite: **thagadh** *an galtán gach lá anuraidh*.

14.6 Seo iad aimsirí an fhoshuitigh agus a mbrí

• **an aimsir láithreach** pointe nó pointí ama san am atá le teacht: *go bhfana sé ann; éirigh go bhfeicimid thú*.

• **an aimsir chaite** pointe nó pointí ama, láithreach, caite nó fáistineach: *dá bhféadainn éirí anois (inné, amárach) ba bhreá an rud é*.

14.7 Léiríonn an modh coinníollach pointe nó pointí ama, láithreach, caite nó fáistineach: *dúirt Tomás inniu go dtiocfadh sé inné (láithreach, amárach) murach an sioc*.

14.8 Léiríonn an modh ordaitheach am fáistineach: **éirigh**.

14.9 Aimsirí simplí a thugtar ar an modh coinníollach agus ar an modh ordaitheach, agus ar na haimsirí go léir atá i gceist in 14.5-6.

Roinntear na haimsirí simplí ina dhá n-aicme mar a leanas

• **aimsirí príomha**: an modh ordaitheach; an táscach láithreach, an gnáthláithreach, an fáistineach, an foshuiteach láithreach.

• **aimsirí stairiúla**: an táscach caite, an gnáthchaite, an coinníollach, an foshuiteach caite.

14.10 Le cois na n-aimsirí simplí sin thuas tá **comhaimsirí** nó aimsirí comhshuite ann fosta.

Ní foirmeacha briathartha iad ach frásaf ina bhfuil foirm den bhriathar cunta *bí* agus ainm

briathartha, nó aidiacht bhriathartha an bhriathair a fhreagraíonn don ghníomhú atá i gceist.

De ghrá na simplíochta is minic a thugtar aimsirí ar na comhaimsirí.

Dáiríre, is le comhréir a bhaineann na comhaimsirí, ach tá sé áisiúil trácht orthu anseo.

Tá trí shaghas comhaimsirí ann, aimsirí leanúnacha, aimsirí foirfe agus aimsirí

timchainteacha. Tá siad príomha nó stairiúil de réir mar atá aimsir an bhriathair chúnta

príomha nó stairiúil.

14.11 Na haimsirí leanúnacha Freagraíonn aimsir leanúnach do gach aimsir simplí den táscach agus den ordaitheach agus den choinníollach. Mar shampla, sa láithreach leanúnach tá aimsir láithreach an bhriathair *bí + ag* nó *a* (réamhfhocail) + ainm briathartha: *tá Bríd ag rith; an rud atáthar a dhéanamh*; agus san ordaitheach: *bígi ag siúl*.

Cuireann na haimsirí leanúnacha in iúl gur ghníomhú leanúnach atá ann.

14.12 Na haimsirí foirfe Tá dhá chineál d'aimsirí foirfe ann, cinn ina bhfuil an t-ainm briathartha agus cinn eile ina bhfuil an aidiacht bhriathartha. Tá sraith d'aimsirí foirfe ag freagairt do na haimsirí simplí i ngach ceann den dá chineál. Cuireann na haimsirí foirfe in iúl an ngníomhú a bheith críochnaithe go díreach, nó uair éigin, roimh an am a léiríonn an briathar cúnta:

- (leis ainm briathartha): *tá Pól tar éis an doras a dhúnadh*
- (leis an aidiacht bhriathartha): *tá an doras dúnta ag Pól*.

Ní hionann brí don dá abairt thuas. Sa chéad cheann tráchtar ar an ngníomh a rinne Pól ar an doras; sa dara ceann tráchtar ar staid an dorais de bharr ghníomh Phól.

Tá sraith d'aimsirí leanúnacha foirfe (leis an ainm briathartha) ann freisin (**18.21**): *tá mé tar éis bheith ag léamh an fhógra*.

14.13 Na haimsirí timchainteacha Sraitheanna eile iad seo ina dtráchtar ar an ngníomhú a bheith le tosú

- go díreach i ndiaidh an ama a léiríonn an briathar cúnta: *tá mé ar tí an fógra a léamh*

- uair éigin ina dhiaidh: *tá mé chun an fógra a léamh.*

Tá sraith d'aimsirí leanúnacha timchainteacha ann freisin: *tá Síle chun bheith ag obair arís i gceann seachtaine.*

14.14 An Saorbhriathar Is iad uimhir agus pearsa an ainmní a chinneann uimhir agus pearsa an bhriathair. Nuair nach luaitear aon ainmní úsáidtear foirm ar a dtugtar an saorbhriathar (**15.29-33**), sin nó foirm an tríú pearsa uatha gan ghníomhaí (**15.34-35**). Tá an saorbhriathar saor ar uimhir agus ar phearsa. Is gnách foirmeacha pearsanta a thabhairt ar na foirmeacha briathartha nach saorbhriathra.

Neamhspleách agus Spleách

14.15 Tugtar an **fhoirm neamhspleách** ar an bhfoirm den bhriathar is gnách a úsáid

- i bpríomhchlásal ráiteasach dearfach: *rith sé*
- go díreach ar lorg na gcónasc *ó* (in abairtí dearfacha), *má*, agus (i gcásanna áirithe) *arae*, *mar* (= óir), *nó* (= óir), *óir*: *ó (má, arae, etc.) tá sé anseo; ó (má, arae, etc.) ba leatsa an scian.*

Mura bhfuil a mhalairt ráite, tá sé intuigthe sa chuid eile den chaibidil seo gurb í an fhoirm neamhspleách amháin a thugtar sa réimniú.

14.16 Tugtar an **fhoirm spleách** ar an bhfoirm den bhriathar a úsáidtear ar lorg *ní* agus mfreanna briathartha áirithe eile (**20.2-3**): *ní dheachaigh sé.*

14.17 An Fhoirm Choibhneasta (Dhearfach Dhíreach)

Is foirm í seo a úsáidtear i bhfochlásail dhearfacha áirithe (**32.8**). I gcás fhormhór mór na mbriathra is ionann an fhoirm seo agus an fhoirm scartha neamhspleách ach í a bheith séimhithe taobh amuigh den saorbhriathar táscach caite. Is iondúil freisin go dtagann an mhír choibhneasta dhearfach dhíreach a roimpi: *an rud a chreideann tú.*

14.18 Tá trí bhriathar ann a bhfuil foirm choibhneasta dhearfach dhíreach leithleach acu i gcaighdeán oifigiúil ghramadach na Gaeilge

•táscach láithreach an bhriathair *bí*: *atáim, atá, atáimid, atáthar*, ach maireann an seanleagan coibhneasta, *tá*, in abairtí seanbhunaithe mar *goidé mar tá tú?*

•táscach láithreach an bhriathair *lean*, i ndeireadh an chláisail i leaganacha áirithe amháin: *mar leanas; an abairt seo a leanas;*

•aimsirí stairiúla na copail *is* roimh ghuta nó roimh *fh* a bhfuil guta ar a lorg, *ab*: *an té ab óige.*

Tá domán d'fhoirmeacha coibhneasta neamhdhíreacha ag an gcopail freisin (14.65-70): *ar, arb, arbh, céir, dar*, etc.

14.19 Tá foirmeacha coibhneasta (láithreach, gnáthláithreach agus fáistineach) taobh amuigh den chaighdeán oifigiúil ag na briathra rialta, agus ag cuid de na briathra neamhrialta, agus tá foirm choibhneasta fháistineach ag bunáite na mbriathra neamhrialta. Úsáidtear iad go minic sa litríocht, sna paidreacha agus sa chaint, in ionad na bhfoirmeacha dar críoch *-nn, -idh* atá sa chaighdeán oifigiúil.

Chun na foirmeacha coibhneasta leithleacha sin a chumadh cuirtear *-s* in áit *-nn* i bhfoirceann an láithrigh agus an ghnáthláithrigh scartha, agus cuirtear *-eas, -s* in áit *-idh*, ar lorg consain agus ar lorg guta, faoi seach, i bhfoirceann an fháistinigh scartha: *dhúnas, dhúnfas; bhriseas, bhrisfeas; phacálas, phacálfas; shiúlas, shiúlfas; dhós, dhófas; phléas, phléifeas; chaíos, chaífeas; ghuíos, ghuífeas; thosaíos, thosós; dhíríós, dhíreos; chosnaíos, chosnós; choiglíós, choigleós; aithrisíos, aithriseos; déarfás; bheireas, bhéarfás; bhíos, bheas* (neamhrialta); *chloisfeas; chluinfeas; dhéanfas; gheobhas; tifeas; itheas; íosfas; bhéarfás* (<-tabhair); *thiocfas; rachas.*

14.20 Cé go n-úsáidtear (taobh amuigh den chaighdeán) na foirmeacha dar críoch *-s*, ní hiad na foirmeacha coibhneasta leithleacha a luaitear in **14.18** a úsáidtear ar lorg an chónaisc *ó*, ach an fhoirm neamhspleách: *ó táim (tá, táimid, táthar); ó ba eise an an rí.*

Ach úsáidtear an fhoirm choibhneasta dhíreach dhiúltach ar lorg *ó*: *ó nach é, ó nárbh é.*

14.21 Tugtar **fréamh an bhriathair** ar fhoirm an dara pearsa uatha den mhodh ordaitheach:

dún, ól, bí.

Nuair is mian briathar a ainmniú is í an fhréamh is gnách a lua sa leabhar seo, ach féadtar an chéad phearsa uatha den tascach láithreach a lua fosta: *dúnaim, ólaim, táim.*

14.22 Is gnách **briathra neamhrialta** a thabhairt ar na briathra *abair, beir, bí, clois, cluin, déan, faigh, feic, ith, tabhair, tar, téigh* agus ar an gcopail *is*, toisc nach bhfuil aon ghaol follasach ag cuid d'fhoirmeacha na mbriathra sin le chéile sa la inniu. Le ceart tá níos mó ná fréamh amháin ag cuid acu sa mhéid go gciallaíonn fréamh foirm bhunaidh, ach ní bhactar leis sin sa leabhar seo.

14.23 Tugtar **briathar uircasach** ar bhriathar a bhfuil cuid de na gnáthfhoirmeacha in easnamh air: *is, arsa, dar, aitim.*

14.24 An Réimniú Nuair a chuirtear foirmeacha éagsúla an bhriathair in ord de réir modha, aimsire, uimhreach agus pearsan, táthar ag réimniú an bhriathair.

Roinntear na briathra rialta ina dhá n-aicme mhóra de réir fhoirm an tríú pearsa den fháistineach. Más *-f(a)idh* is críoch don fhoirm deirtear go bhfuil an briathar sa **chéad réimniú**. Más *-eoidh* nó *-óidh* is críoch di tá sé sa **dara réimniú**.

14.25 Má chuirtear mír nó focal roimh bhriathar chun briathar díorthaithe a dhéanamh is ionann réimniú don bhriathar nua sin agus don bhriathar ónar cumadh é: *athdhéan* (< *déan*), *díochlaon* (< *claon*), *aiséirigh*, *miondcalaigh*.

Tá a réimniú féin ag corrbhriathar díorthaithe mar *ciondál*, a réimnítear mar *pacáil* (**14.37**).

14.26 Taobh amuigh den bhriathar *bí* is ionann

- foirm an táscaigh láithrigh agus foirm an ghnáthláithrigh
- foirm an fhoshuitigh chaite agus foirm an ghnáthchaite spleách.

Mar sin de ní thugtar an gnáthláithreach ná an foshuiteach caite sna táblaí ach amháin i gcás an bhriathair *bí*.

14.27 Fo-aicmiú na Réimnithe Tá aicmí éagsúla briathra ag gabháil le gach ceann den dá réimniú. Is de réir a gcuid foirceann a aicmítear iad.

Lena chois sin ní hionann, in aimsirí áirithe, foirm thosach an bhriathair dar tús guta nó *f* agus foirm thosach an bhriathair dar tús consan eile, ach níl aon aicmiú ar leith déanta ar na briathra chun sin a léiriú. Mar shampla, tá *ól, fan* agus *dún* san aicme chéanna cé gur *d'ól, d'fhan, dhún* na foirmeacha sa tríú pearsa den táscach caite neamhspleách. Tá cur síos in **14.33** ar na difríochtaí sin i gcás briathra den chéad aicme. Is mar atá léirithe ansin freisin a dhéantar na hathruithe tosaigh i gcás briathra dar tús guta nó *f* in aon aicme eile.

14.28 Briathra Coimrithe Is é is briathar coimrithe ann briathar a bhfuil a fhréamh ilsiollach de réir an litrithe nó de réir na fuaime agus a gcailltear guta(f) an dara siolla aici nuair a chuirtear foirceann léi. Mar shampla, tá *adhain* (**14.39**) ilsiollach de réir an litrithe amháin, ach tá *cosain* (**14.47**) ilsiollach i ngach slí.

14.29 Foirmeacha Táite agus Scartha Déantar focal amháin d'ainmní forainmneach agus a bhriathar i gcásanna áirithe: *dúnaimid*. Bíonn siad scartha i gcásanna eile: *dúnann siad*. I réimniú an bhriathair *dún* tá forainm oiriúnach curtha leis an mbriathar sna táblaí aon áit a bhfuil an fhoirm scartha. Úsáidtear an fhoirm scartha freisin nuair nach forainm an t-ainmní: *dúnann Cáit; dúnann na daoine; d'éireodh na fir agus thosóidís ag obair*.

CLÁR RÉIMNITHE NA mBRIATHRA

14.30 Tugtar an t-ainm briathartha agus an aidiacht bhriathartha i gcás gach briathair shamplaigh den dá réimniú agus i gcás na mbriathra neamhrialta. Tá foirmeacha neamhrialta ag an ainm briathartha agus ag an aidiacht bhriathartha i gcás a lán de na briathra rialta (féach an tAguisín).

AN CHÉAD RÉIMNIÚ DE NA BRIATHRA RIALTA

14.31 Briathra ar *-f(a)idh* is críoch dóibh sa tríú pearsa den fháistineach atá sa chéad réimniú.

14.32 Aicme 1 Briathra ar consan leathan is críoch dá bhfréamh

Briathar samplach dún

<i>An modh</i>	<i>An táscach</i>	<i>An táscach</i>
<i>ordaitheach</i>	<i>láithreach</i>	<i>caite</i>
1 <i>u</i> dúnaim	dúnaim	dhún mé
2 <i>u</i> dún	dúnann tú	dhún tú
3 <i>u</i> dúnadh (sé)	dúnann (sé)	dhún (sé)
1 <i>i</i> dúnaimis	dúnaimid	dhúnamar
2 <i>i</i> dúnaigí	dúnann sibh	dhún sibh
3 <i>i</i> dúnaidís	dúnann (siad)	dhún (siad)
<i>s</i> dúntar	dúntar	dúnadh
<i>An táscach</i>	<i>An táscach</i>	<i>An táscach</i>
<i>gnáthchaite</i>	<i>gnáthchaite</i>	<i>fáistineach</i>
<i>neamhspleách</i>	<i>spleách</i>	
1 <i>u</i> dhúnainn	ní dhúnainn, <i>etc.</i>	dúnfaidh mé
2 <i>u</i> dhúntá	an ndúntá, <i>etc.</i>	dúnfaidh tú
3 <i>u</i> dhúnadh (sé)		dúnfaidh (sé)
1 <i>i</i> dhúnaimis		dúnfaimid
2 <i>i</i> dhúnadh sibh		dúnfaidh sibh
3 <i>i</i> dhúnaidís		dúnfaidh (siad)
<i>s</i> dhúntaí		dúnfar

<i>An coinníollach</i>	<i>An coinníollach</i>	<i>An foshuiteach</i>
<i>neamhspleách</i>	<i>spleách</i>	<i>láithreach</i>
1 <i>u</i> dhúnfainn	ní dhúnfainn, <i>etc.</i>	go ndúna mé
2 <i>u</i> dhúnfá	an ndúnfá, <i>etc.</i>	go ndúna tú
3 <i>u</i> dhúnfadh (sé)		go ndúna (sé)
1 <i>i</i> dhúnfaimis		go ndúnaimid
2 <i>i</i> dhúnfadh sibh		go ndúna sibh
3 <i>i</i> dhúnfaidís		go ndúna (siad)
<i>s</i> dhúnfai		go ndúntar

Is ionann foirmeacha don foshuiteach caite agus don ghnáthchaite spleách.

An t-ainm briathartha: *dúnadh*; gin. *dúnta*; an aidiacht bhriathartha: *dúnta*.

Ní thaispeántar na hathruithe tosaigh ar an bhfoirm spleách sna táblaí réimnithe. Sna haicmí ina dhiaidh seo ní thugtar an fhoirm scartha ach uair amháin i ngach aimsir, agus gan forainm nó ainmfhocail ina leannta.

Aon áit a bhfuil fleiscín i liosta d'fhoirmeacha briathartha sa chaibidil seo feasta onadaíonn an fleiscín na litreacha i gcló trom atá i dtosach an liosta, e.g. in 14.34 -each = **bris**each.

14.33 Tá roinnt foirmeacha ar leith i ngach aicme ag briathra rialta dar tús guta nó *f*. Is ina dtosach atá siad leithleach, agus tá siad mar sin sa tslí chéanna i ngach aicme. Seo na haimsirí ina bhfuil na foirmeacha sin, mar aon le foirmeacha na mbriathra *ól*, *fan*.

An táscach caite

neamhspleách: d'ól, d'ólamar, óladh

d'fhan, d'fhanamar, fanadh

spleách: ól, ólamar, óladh

fhan, fhanamar, fanadh

An gnáthchaite

neamhspleách: **d'ólainn**, -tá, -adh, -aimis, -aidís, -taí

d'fhanainn, -tá, *etc.*

spleách: **ólainn**, -tá, *etc.*

fanainn, -tá, *etc.*

An coinníollach

neamhspleách: **d'ólfainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí.

d'fhanfainn, -fá, *etc.*

spleách: **ólfainn**, -fá, *etc.*

fanfainn, -fá, *etc.*

Ní thugtar aon fhoirm spleách sa chaibidil seo feasta ach i gcás briathra neamhrialta.

Féach 14.36.

14.34 Aicme 2 Briathra a bhfuil fréamh aonsiollach acu dar críoch consan caol ach amháin cinn dar críoch *-gh*; agus corrbhriathar a bhfuil fréamh ilsíollach aige (féach an tAguisín).

Briathar samplach bris

m.o. **brisim**, bris, -eadh, -imis, -igí, -idís, -tear

t.l. **brisim**, -eann, -imid, -tear

t.c. **bhris**, bhriseamar, briseadh

t.g.c. **bhrisinn**, -teá, -eadh, -imis, -idís, -tí

t.f. **brisfidh**, -fimid, -fear

m.c. **bhrisfinn**, -feá, -feadh, -fimis, -fidís, -fí

f.l. **brise**, -imid, -tear

ainm br. briseadh, *gin.* briste; *aid. bhr.* briste.

14.35 Déantar coimriú (**14.28**) in infhillleadh na mbriathra *deighil, feighil, saighid, tai ghid*.

Réimnítear na briathra sin agus an briathar *fuir sigh* mar a dhéanfaí dá mba *deighl, feighl, saighd, tai ghid, fuirs* ba fhréamh dóibh, ach amháin gurb ionann críoch d'fhoirm scartha an

táscaigh chaite agus don fhréamh: *deighleann siad; d'fheighil sí; shaighdfidís; taighdim; ag fuirseadh.*

14.36 Rialacha is inleanta i gcás gach aicme den dá réimniú

•nuair a ghabhann fréamh dar críoch *t* nó *th* (e.g. *at, loit, leath, caith*) foirceann dar tús *t* (e.g. *-tar, -tear; -tá, -teá; -taí, -tí; -ta, -te*), déantar *t* de *tt* nó *tht*: *atar, loitear; leatar, caitear; d'atá, loiteá; leatá, chaiteá; d'ataí, loití; leataí, chaití; ata, loite; leata, caite.*

•gabhann fréamhacha dar críoch *b, c, g, m, p, r(r), rn*, na foircinn *-tha, -the* in ionad *-ta, -te* san aidiacht bhriathartha: *lúbtha, glactha, bogtha, camtha, cnaptha, bearrtha; loiscthe, ligthe, creimthe, scaipthe, sirthe, carntha.*

•ligtear *bh, mh* ar lár as foirceann na fréimhe agus cuirtear *-fa* léi chun an aidiacht bhriathartha a dhéanamh: *gabh, gafa; ríomh, ríofa; leomh, leofa.*

14.37 Aicme 3 Briathra ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-áil*

Réimnítear iad mar a dhéanfaí dá mba *-áil* ba chríoch dá bhfréamh ach amháin go gcaolaítear *l* roimh *t* agus i bhfoirceann an fhocail.

Briathar samplach pacáil

m.o. **pacá**ilaim, -áladh, -álaimis, -álaigí, -áladís, -áiltear

t.l. **pacá**ilaim, -álann, -álaimid, -áiltear

t.c. phacáil, phacálar, pacáladh

t.g.c. **phacá**lainn, -áilteá, -áladh, -áladís, -áiltí

t.f. **pacá**lfaidh, -álfaimid, -álfar

m.c. **phacá**lfainn, -álfá, -álfadh, -álfaimis, -álfadís,

-álfaf

f.l. **pacá**la, -álaimid, -áiltear

ainm br. pacáil, *gin.* pacála; *aid. bhr.* pacáilte.

14.38 Aicme 4 Dornán briathra (fréamh ilsíollach ag a mbunáite) ar consan caol is críoch dá bhfréamh. Féach an tAguisín.

Chun na briathra seo a infhillleadh leathnaítear an fhréamh agus réimnítear iad mar a dhéantar le briathra *Aicme 1* ach amháin i bhfoirm scartha an táscaigh chaite.

Briathar samplach siúil

m.o. **siúlaim**, siúil, -adh, -aimis, -aigf, -aidís, -tar

t.c. shiúil, shiúlamar, siúladh

ainm br. siúl, *gin.* siúil, siúlta; *aid. bhr.* siúlta.

Maidir le dhá ghinídeach a bheith ag an ainm briathartha *siúl*, féach 17.11.

14.39 Déantar coimriú (14.28) in infhillleadh na mbriathra *adhain*, *adhair*, *sleabhaic*.

Réimnítear iad mar a dhéanfaí dá mba *adhn*, *adhr*, *sleabhc* ba fhréamh dóibh ach amháin gurb ionann críoch d'fhoirm scartha an táscaigh chaite agus don fhréamh: *adhnann siad*;

d'adhair sí; *sleabhctha*

14.40 Aicme 5 Briathra ó fhréamhacha aonsíollacha dar críoch *-áigh*, *-aoigh*, *-eoigh*, *-iaigh*, *-óigh*, *-uaigh*, *-úigh*. Tá *f* leathan agus *t* caol sna foircinn.

Briathar samplach dóigh

m.o. **dóim**, -igh, -dh, -imis, -igf; -idís, -itear

t.l. **dóim**, -nn, -imid, -itear

t.c. dhóigh, dhómar, dódh

t.g.c. **dhóinn**, -iteá, -dh, -imis, -idís, -ití

t.f. **dófaidh**, -faimid, -far

m.c. **dhófainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí

f.l. **dó**, -imid, -itear

ainm br. dó, *gin.* dóite; *aid. bhr.* dóite.

14.41 Aicme 6 Briathra ó fhréamhacha aonsiollacha dar críoch *-éigh*. Tá *f* agus *t* caol sna foircinn.

Briathar samplach pléigh

m.o. **pléim**, -igh, -adh, -imis, -igí, -idís, -itear

t.l. **pléim**, -ann, -imid, -itear

t.c. phléigh, phléamar, pléadh

t.g.c. **phléinn**, -iteá, -adh, -imis, -idís, -ití

t.f. **phléifidh**, -fimid, -fear

m.c. **phléifinn**, -feá, -feadh, -fimis, -fidís, -fí

f.l. **plé**, -imid, -itear

ainm br. plé, *gin.* pléite; *aid. bhr.* pléite.

14.42 Aicme 7 Briathra ó fhréamhacha aonsiollacha dar críoch *-ígh*. Tá *f* agus *t* caol sna foircinn.

Briathra samplach caigh

m.o. **caím**, -gh, -odh, -mis, -gí, -dís, -tear

t.l. **caím**, -onn, -mid, -tear

t.c. chaigh, chaíomar, caíodh

t.g.c. **chaínn**, -teá, -odh, -mis, -dís, -tí

t.f. **caiffidh**, -fimid, -fear

m.c. **chaiffinn**, -feá, -feadh, -fimis, -fidís, -fí

f.l. **caí**, -mid, -tear

ainm br. caí, *gin.* caíte; *aid. bhr.* caíte.

14.43 Aicme 8 Briathra ó fhréamhacha aonsiollacha dar críoch *-igh* ar lorg consain nó ar

lorg guta ghairid atá ar lorg consain. Tá *f* agus *t* caol sna foircinn, agus tá guta gainid roimh *t* agus *gh*.

Briathar samplach guigh

m.o. **guí**m, guigh, -odh, -mis, -gí, -dís

t.l. **guí**m, -onn, -mid, guitear

t.c. ghuigh, ghuíomar, guíodh

t.g.c. **ghuí**nn, ghuiteá, -odh, -mis, -dís, ghuití

t.f. **guí**fidh, -fimid, -fear

m.c. **ghuí**finn, -feá, -feadh, -fimis, -fidís, -fí

f.l. guí, guímid, guitear

ainm br. guí, *gin.* guite; *aid. bhr.* guite.

AN DARA RÉIMNIÚ DE NA BRIATHRA RIALTA

14.44 Briathra ar *-eoidh* nó *-óidh* is críoch dóibh sa tríú pearsa den fháistineach atá sa dara réimniú.

14.45 Aicme 9 Briathra ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-aigh*:

Briathar samplach tosaigh

m.o. **tosaí**m, -igh, -íodh, -ímis, -ígí, -ídís, -ítear

t.l. **tosaí**m, -íonn, -ímid, -ítear

t.c. thosaigh, thosaíomar, tosaíodh

t.g.c. **thosaí**nn, -íteá, -íodh, -ímis, -ídís, -ítí

t.f. **tosó**idh, -imid, -far

m.c. **thosó**inn, -fá, -dh, -imis, -idís, -faí

f.l. **tosáí**, -ímid, -ítear

ainm br. tosú, *gin.* tosaithe; *aid. bhr.* tosaithe.

14.46 Aicme 10 Briathra ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-igh* ar lorg consain (ach amháin *fuirsiigh*, **14.35**).

Réimnítear iad mar a dhéantar le haicme 9 ach amháin mar a leanas:

Briathar samplach dífrigh

t.f. **díreoidh**, -imid, -far

m.c. **dhíreoinn**, -fá, -dh, -imis, -idís, -faí

ainm. br. díriú, *gin.* dírithe; *aid. bhr.* dírithe.

14.47 Aicme 11 Briathra coimrithe ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-ail*, *-ain*, *-air*.

Féach an tAguisín.

Briathar samplach cosain

m.o. **cosnaím**, cosain, -odh, -mis, -gí, -dís, -tear

t.l. **cosnaím**, -onn, -mid, -tear

t.c. chosain, chosnaíomar, cosnaíodh

t.g.c. **chosnaímn**, -teá, -odh, -mis, -dís, -tí

t.f. **cosnóidh**, -imid, -far

m.c. **chosnóinn**, -fá, -dh, -imis, -idís, -faí

f.l. **cosnaí**, -mid, -tear

ainm br. cosaint, *gin.* cosanta; *aid. bhr.* cosanta.

14.48 Aicme 12 Briathra coimrithe ó fhréamhacha ilsiollacha dar críoch *-il*, *-in*, *-ir*, *-is* ar lorg consain (ach féach **14.35**). Féach freisin an tAguisín.

Réimnítear iad mar a dhéantar le haicme 11 ach amháin mar a leanas:

Briathar samplach coigil

t.f. **coigleoidh**, -imid, -far

m.c. **choigleoinn**, -fá, -dh, -imis, -ids, -faí

ainm br. coigilt, *gin.* coigilte; *aid. bhr.* coigilte.

14.49 Aicme 13 Dornán briathra ó fhréamhacha ilsíollacha nach gcoimrítear. Féach an tAguisín.

Réimnítear *freastail*, *taistil*, *lorg*, *tarla* mar a dhéanfaí dá mba *freastalaigh*, *taistealaigh*, *lorgaigh*, *tarlaigh* ba fhréamh dóibh ach amháin gurb ionann críoch d'fhoirm scartha an táscaigh chaite agus don fhréamh: *freastalaíonn siad*; *thaistil sí*; *lorgóidís*; *ag tarlú*.

Réimnítear *aithris*, *díolaim*, *foghlaim*, *fulaing*, *tarraing*, *tuirling* mar a dhéantar le haicme 12 ach amháin nach gcoimrítear iad.

NA BRIATHRA NEAMHRIALTA

14.50 Abair

m.o. **abraim**, abair, -dh, -imis, -igí, -ids, abairtear

t.l. **deirim**, deir, -imid, -tear

t.c. dúirt, dúramar, dúradh

t.g.c. **deirinn**, -teá, -eadh, -imis, -ids, -tí

t.f. **déarfaidh**, -faimid, -far

m.c. **déarfainn**, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faí

f.l. **deire**, -imid, -tear

ainm br. rá, *gin.* ráite; *aid. bhr.* ráite.

14.51 Beir

Réimnítear é mar a dhéantar le *bris* ach amháin mar a leanas:

t.c. rug, rugamar, rugadh

t.f. **béar**faidh, -faimid, -far

m.c. **bhéar**fainn, -fá, -fadh, -faimis, -faidís, -faf

ainm br. breith, *gin.* breithe, beirthe; *aid. bhr.* beirthe.

14.52 Bí

m.o. **bím**, bí, -odh, -mis, -gí, -dís, -tear

t.l. neamhsp. **táim** (tá mé), tá, -imid, -thar

t.l. coibh. **atáim** (atá mé), atá, -imid, -thar

t.l.spleách **fuilim** (fuil mé), fuil, -imid, -tear

t.l.spleách **nílím** (níl mé), níl, -imid, -tear (*i gcumasc le ní*).

t.g.l. **bím**, -onn, -mid, -tear

t.c.neamhsp. bhí, bhíomar, bhíothas

t.c.spleách raibh, rabhamar, rabhthas

t.g.ch. **bhínn**, -teá, -odh, -mis, -dís, -tí

t.f. **beidh**, -mid, -fear

m.c. **bheinn**, -ifeá, -adh, -imis, -idís, -ifí

f.l. raibh, rabhaimid, rabhthar

f.c. **beinn**, -ifeá, -adh, -imis, -idís, -ifí

ainm br. bheith, *gin.* — *aid. bhr.* —.

14.53 Clois agus Cluin

Réimnítear mar a dhéantar le *bris* ach amháin sa táscach caite. Tá an táscach caite céanna acu:

t.c. chuala, chualamar, chualathas

ainm br. cloisteáil *gin.* cloiste *aid. bhr.* cloiste

cluinstin cluinte cluinte.

14.54 Déan

Réimnítear é mar a dhéantar le *dún* ach amháin mar a leanas:

t.c.neamhsp. rinne, rinneamar, rinneadh

t.c.spleách dearna, dearnamar, dearnadh

nó

t.c. dhein, dheineamar, deineadh

ainm br. déanamh, *gin.* déanta; *aid. bhr.* déanta.

14.55 Faigh

Réimnítear é mar a dhéantar le *bris* ach amháin mar a leanas:

t.c. fuair, fuaireamar, fuarthas

t.f.neamhsp. gheobhaidh, gheobhaimid, gheofar

t.f.spleách **faigh**idh, -imid, -fear

m.c.neamhsp. **gheobhainn**, gheofá, -dh, -imis, -idís, gheofaí

m.c.spleách **faigh**inn, -feá, -eadh, -imis, -idís, -fí

ainm br. fáil, *gin.* fála, faighte; *aid. bhr.* faighte.

14.56 Feic

Réimnítear é mar a dhéantar le *bris* ach amháin mar a leanas:

t.c. neamhsp. chonaic, chonaiceamar, chonacthas

t.c. spleách faca, facamar, facthas

ainm br. feiceáil, *gin.* feicthe; *aid. bhr.* feicthe.

14.57 Ith

Réimnítear é mar a dhéantar le *bris* ach amháin mar a leanas:

t.f. íosfaidh, -faimid, -far

m.c. neamhsp. d'íosfainn, -fá, -fadh, -faimis, -faids, -faí

m.c. spleách íosfainn, etc.

ainm br. ithe, gin. ite; aid. bhr. ite.

14.58 Tabhair

m.o. tugaim, tabhair, -adh, -aimis, -aigí, -aids, -tar

t.l. tugaim, -ann, -aimid, -tar

t.c. thug, thugamar, tugadh

t.g.c. thugainn, -tá, -adh, -aimis, -aids, -taí

t.f. tabharfaidh, -faimid, -far

m.c. thabharfainn, -fá, -fadh, -faimis, -faids, -faí

f.l. tuga, -aimid, -tar

ainm br. tabhairt, gin. tugtha; aid. bhr. tugtha.

14.59 Tar

m.o. tagaim, tar, -adh, -aimis, -aigí, -aids, -tar

t.l. tagaim, -ann, -aimid, -tar

t.c. tháinig, tháingamar, tháinghas

t.g.c. thagainn, -tá, -adh, -aimis, -aids, -taí

t.f. tabharfaidh, -faimid, -far

m.c. thiocfainn, -fá, -fadh, -faimis, -faids, -faí

f.l. taga, -aimid, -tar

ainm br. teacht, gin. teachta; aid. bhr. tagtha.

Úsáidtear *tig (thig)* (athfhoirm láithreach) sa fhrása *tig (thig) liom* (= is féidir liom), agus *tigim, -eam, -imid, -tear*, in ionad *tagaim, -ann, -aimid, -tar*, i bparíteanna den Ghaeltacht.

14.60 Téigh

Réimnítear mar a dhéantar le *pléigh* ach amháin mar a leanas:

t.c. neamhsp. chuaigh, chuamar, chuathas

t.c. spleách deachaigh, deachamar, deachthas

t.f. **rachaidh**, -aimid, -far

m.c. **rachainn**, -fá, -adh, -aimis, -aidís, -faf

ainm br. dul, *gin.* dulta; *aid. bhr.* dulta.

DEILBHÍOCHT NA COPAILE

14.61 Briathar uireasach is ea an chopail. Tá na foirmeacha seo a leanas ar iarraidh uaithi: an modh ordaitheach, na foirmeacha táite, na saorbhriathra, an t-ainm briathartha, an aidiacht bhriathartha. Tá an chopail neamhrialta le cois bheith uireasach.

14.62 Níl ach dhá fhoirm shimplí ag an gcopail (is é sin, dhá fhoirm nach bhfuil aon fheidhm eile acu ach feidhm briathair)

•**is**, foirm na n-aimsirí príomha: *is bó mhaith í; is amhlaidh atá*

•**ba**, foirm na n-aimsirí stairiúla: *cat ba ea é; ba lách an duine é*

Ach tá roinnt mhaith foirmeacha comhshuite ag an gcopail, foirmeacha a bhfuil feidhm eile acu i dteannta feidhm briathair. Is é atá sna foirmeacha comhshuite ná cumaisc den chopail agus

•na míreanna briathartha *an, go, ní, nach*

•na cónaisc *a, go, nach, má, mura, ó, sula*

•na forainmneacha ceisteacha *cá (= cad), cé*

•na réamhfhocail *de, do*, agus réamhfhocail eile dár críoch guta.

Tá an chopail báite ar fad i gcuid de na focail eile sin sa tslí nach bhfuil aon difríocht idir foirm an chumaisc agus foirm an fhocail eile.

14.63 Amach ó dhornán foirmeacha a úsáidtear i nguionna is féidir dhá roinn a dhéanamh de na foirmeacha copailéacha uile, idir shimplí agus chomhshuite (1) foirmeacha na n-aimsirí príomha; (2) foirmeacha na n-aimsirí stairiúla. Ní aithnítear idir mhodhanna ná aimsirí,

uimhir ná phearsana, taobh istigh de gach roinn. Is é an comhthéacs a chuireann an modh agus an aimsir, etc., in iúl.

14.64 Foirmeacha dár críoch *-b* agus foirmeacha dár críoch *-bh*, ní úsáidtear iad ach, i gcásanna áirithe, roimh ghuta nó roimh *fh* a bhfuil guta ina dhiaidh.

14.65 Foirmeacha Príomha na Copaile

An Modh Foshuiteach Láithreach (Gúf)

dearfach: gura, gurab: *gura slán an scéalaí*; *gurab amhlaidh duit*

diúltach: nára, nárab: *nára fearrde thú é*; *nárab é duit*

Foirmeacha Príomha Eile

	<i>ráiteasach</i>		<i>ceisteach</i>	
	<i>dearfach</i>	<i>diúltach</i>	<i>dearfach</i>	<i>diúltach</i>
<i>a) Sa phríomhchlásal agus ar Iorgarae, mar, nó, cuir i gcásanna áirithe (31.1)</i>	is	ní	an	nach
<i>b) An fhoirm choibhneasta</i>				
<i>(i) díreach</i>	is	nach		
<i>(ii) neamhdhíreach</i>	ar, arb	nach		
<i>c) I bhfochlásail eile</i>	gur, gurb	nach	an	nach

Samplaí:

a) is bó mhaith í; ní capall óg é; an fíor sin? nach ea? níl sé anseo arae (mar, nó, óir) is lá saoire é

b)(i) an fear is fearr; rud nach fíor

b)(ii) an té ar leis é; aon duine arb eol dó an freagra; cailín nach cuimhin léi mé

c) *sílím nach fiú scilling é; an bhfuil a fhios agat an fíor é? níl a fhios agam an ea nó nach ea.*

Focail a bhíonn i gcumasc le is	cónasc				forainm		Réamhfhocal
	má	ó	mura	sula	cé	cá	do
	más	ós	mura murab	sular sularb	cé cér	cá cárb	dar darb

faoi, i, le, ó trí: faoinar, etc.

Foirmeacha de shaghas (a) thuas is ea *más, ós*. Ní úsáidtear iad ach i gclásail dhearfacha: *más maith leat; ós tú an captaen*

Mura(b), ó nach a úsáidtear i gclásail dhiúltacha ina n-ionad: *mura mian leat; murab é sin é; ó nach Éireannach í.*

Foirmeacha de shaghas (b) (i) is ea *cé, cá; cé hé? cá haois thú?*

Foirmeacha de shaghas (b) (ii) is ea *cé, cér, cárb, dar(b), faoinar, etc.*: *cér díobh thú? cárb as é? dán dar teideal (darb ainm) "Uaigneas"; áit inar mian (inarb aoibhinn) liom cónaí; scéal faoinar deacair (faoinarb éasca) labhairt.*

Foirmeacha de shaghas (c) is ea *mura(b), sular(b)*: *mura fíor é; murab amhlaidh atá; sular féidir leis éirí; sularb éigean duit.*

14.66 Gur/gurb Is gnách go n-aithnítear idir na cásanna ina n-úsáidtear *gur* agus *gurb* mar seo:

□ *gur* a úsáid

•roimh chonsan: *gur breá liom é*

•roimh ainmfhocal de ghnáth: *gur amadán (fear críonna, etc.) é*

•roimh réamhfhocal: *gur ag (le, etc.) Seán atá siad*

•roimh fhorainm réamhfhoclach: *gur uathu a fuarthas é*

•roimh dhobhriathar nach dobhriathar aidiachtach (de ghnáth): *gur inné a d'imigh sé*

•roimh *é, í, iad, eisean, ise, iadsan*, más gníomhaí nó cuspóir ainm bhriathartha an forainm:

gur é a theacht is ceart; gur é a bhailiú a chreideann sí is fearr

•roimh aidiacht dar tús consan: *gur maith an fear é.*

□ *gurb* a úsáid roimh ghuta i gcásanna áirithe

•roimh *ea, é, í, iad, eisean, ise, iadsan* nuair nach gníomhaí ná cuspóir ainm bhriathartha iad: *gurb ea; gurb é is cúis leis*

•roimh aidiacht dar tús guta (de ghnáth): *gurb álainn an lá é*

•roimh an dobhriathar *amhlaidh* agus roimh dhobhriathar aidiachtach: *gurb amhlaidh atá; gurb annamh a thagann sé; gurb airde a léim Tomás*

•roimh ainmfhocal dar tús guta i múnlaí áirithe: *gurb áil leis; gurb acmhainn (éigean, eol) dóibh.*

14.67 Roimh ghuta a úsáidtear na foirmeacha eile dar críoch *-b*; agus roimh chonsan a úsáidtear *mura, gura, nára* agus na foirmeacha (taobh amuigh de *gur*) dar críoch *-r*.

14.68 Úsáidtear *go mb'* roimh *féidir, fiú* sna múnlaí *deir (ceapann, etc.) sé go mb'fhéidir go (gur, nach, etc.); ionas go mb'fhiú sinn geallúna Chríost.*

14.69 Déantar cumasc de *is ea (é, í, iad)* uaireanta: *sea, (sé, sí, siad).*

14.70 Foirmeacha Stairiúla na Copailte

	<i>Ráiteasach</i>	<i>ceisteach</i>
--	-------------------	------------------

	<i>dearfach</i>	<i>Diúltach</i>	<i>dearfach</i>	<i>diúltach</i>
<i>(d) Mar atá in 14.65(a), agus ar lorg na gcónasc dá, má, ó (i gclársaíl dhearfacha)</i>	ba, b'	níor, níorbh	ar, arbh	nár, nárbh
<i>(e) An fhoirm choibh</i> <i>(i) díreach</i> <i>(ii) neamhdhíreach</i>	ba, ab ar, arbh	nár, nárbh nár, nárbh		
<i>(f) I bhfoclársaíl eile</i>	gur, gurbh	nár, nárbh	ar, arbh	nár, nárbh

Samplaí:

d) cat ba ea é; ba fhlaithiúil an fear é; b'álainn an lá é; níor mhaith liom tosú; níorbh í Máire í; ar mhiste leat sú? arbh fhearr leat ceol? nár chóir dó imeacht? nárbh iad na cladhairí iad?

e)(i) an rud ba dheise; an bhean ab óige (ab fhearr); an teanga nár dheacair a thuiscint; an cairdinéal nárbh easpag.

e)(ii) an té ar leis an leabhar; d'imigh aon chréatúr arbh fhéidir leis éalú; an bhean nár cheoltóir a mac; an gasúr nárbh fhiú leis baint de

f) dúirt sé gur pheaca é; cheap sé gurbh amadán mé; thuigeamar nár leor punt; chruthaigh sí nárbh fhéidir a dhéanamh; d'fhiafraigh Pól de ar ghá sin; ceistíodh í arbh í féin an bhanaltra; ní raibh a fhios aige arbh fhíor é nó nárbh fhíor (ar chuimhin leo í nó nár chuimhin leo).

<i>Focail a bhíonn i gcumasc le is</i>	<i>cónasc</i>		<i>foirinn</i>		<i>réamhfhocal</i>
	mura	sula	cé	cá	do

	murar	sular	cér	cár	dar
	murarbh	sularbh	cérbh	cárbh	darbh

Foirmeacha de shaghas (e) (i) is ea *cér, cérbh, cár, cárbh*: *cér chás é? cérbh iad? cár locht orm é? cárbh ionadh?*

Foirmeacha de shaghas (e) (ii) is ea *cér, cárbh, dar(bh)*: *cér díobh Máire? cér leis Éire roimh theacht na nGael? cárbh as na Lochlannaigh? fear dar shloinne Mac Piarais; óglach darbh ainm Séadanta.*

Foirmeacha de shaghas (f) is ea *murar, murarbh, sular, sularbh, faoinar, faoinarbh*: *murar chapall é; murarbh éan é; sular chuimhin léi; sularbh fhéidir liom; an crann faoinar chuimhin liom an t-ór a chur; an áit úd inarbh aoibhinn binnghuth éan.*

14.71 Roimh fhocail dar tús *fhl-*, *fhr-*, agus roimh chonsan ar bith eile nach *f*, a úsáidtear *ba* agus na foirmeacha dar críoch *r*. Roimh ghuta, nó *fh* a bhfuil guta ar a lorg, a úsáidtear na foirmeacha eile, ach amháin go n-úsáidtear *ba* (in ionad *b'*) roimh *ea, é, í, iad, eisean*, etc.

Ní úsáidtear an cumasc *cérbh* ach roimh *é, í, iad, eisean*, etc. Ní dhéantar cumasc den chopail stairiúil choibhneasta dhíreach agus *cé* nuair nach forainm pearsanta a leanann *cé: cérbh é; ach cé ab fhearr? cé ba chaptaen oraibh?*

Úsáidtear go mb' sa mhúnlá: *diúrt (cheap, etc.) sé go mb'fhéidir go (gur, nach, nár) etc.*

BRIATHRA UIREASACHA

14.72 Arsa

Níl ach dhá fhoirm ag an mbriathar seo, *ar* agus *arsa*, agus úsáidtear iad araon san aon aimsir amháin atá aige, an tascach caite. San insint dhíreach amháin a úsáidtear é. Ní bhaintear feidhm as *ar* ach roimh *seisean, sise, siadsan*. Baintear feidhm as *arsa* roimh aon ainmní: "*Cé thú féin?*" *ar seisean (arsa Tomás (mise, mo dhuine)*

Ní gnách forainm pearsanta gan treisiú a úsáid le *arsa*.

Foirm eile: "*cé thú féin?*" a *deir* (*dúirt*) *sé*.

14.73 Dar

Níl ach an t-aon fhoirm amháin ag an mbriathar seo. Sa táscach is gnách é a úsáid, agus

leanann an réamhfhocal *le* é: *Máire a dúirt é, dar liom; dar liom gur Máire a dúirt é*.

Úsáidtear *dar* san insint dhíreach agus sa chlaoninsint araon: *chonaic sé scamall dar leis; dar leis go bhfaca sé scamall*.

14.74 Dóbair

Foirm an táscaigh chaite amháin atá ag an mbriathar seo: *dóbair dom bás a fháil; dóbair go bhfaighinn bás*.

14.75 Aitim

Sa chéad phearsa, uatha agus iolra, den táscach láithreach is mó a úsáidtear é: *aitim(id) ort, a Thiarna. Atach* an t-ainm briathartha.